

Joseph E. Stiglitz: A kormányzati szektor gazdaságtana

KJK–Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest, 2000, 748 oldal

A hazai közgazdasági felsőoktatás legfontosabb diszciplínákat alapozó, standard kurzusaihoz a tankönyvek kiválasztásakor gyakran felmerül az a kérdés, hogy vajon a külföldön már bevált, nemzetközi hírnévnek örvendő (a közgazdaságtan mai divatirányzatait tekintve jórészt amerikai) munkák fordításaira, vagy inkább hazai szerzők hazai példákkal és helyzetekkel illusztrált tankönyveire célszerű-e elsősorban támaszkodni. Az oktatói kar természetesen, mint annyi más kérdésben, ebben is a végletekig megosztott, azt azonban a magyar szerzők tankönyveit pártolók legelszántabbjai sem vonják soha kétségbe, hogy a közgazdasági tankönyvek világpiacán méltán legnagyobb sikert aratott legkiválóbb műveknek a hazai oktatásban is megfelelő szerepet kell kapniuk. Joseph Stiglitz kormányzati, közösségi gazdaságtanról szóló könyve éppen ezért messze fölötte áll a fenti vitáknak, s amikor a kiadói Előszó a művet egyszerűen „...egy, az USA-ban, de a világ más országaiban is sikert arató egyetemi tankönyv...”-ként aposztrofálja, akkor valójában alábecsüli érdemeit. Ez nem *egy* könyv. A maga szakterületén és műfajában jelenleg ez *a* könyv.

Amikor elragadtatással szólok a könyv érdemeiről, akkor ezt természetesen az adott műfaj, a funkció, a kitűzött cél szempontjából teszem: a téma elméleti összefüggéseibe és egyes gyakorlati kérdéseibe *bevezető egyetemi alaptankönyvet* vesz vele kezébe az érdeklődő olvasó. Mint ilyen, értékei a legkevésbé múlnak azon, hogy a benne foglalt gondolatok mennyiben a szerző sajátjai, vagy egyáltalán van e benne bármi, amit a vajt fülű profi valahonnan máshonnan már ne tudhatna. Ellenkezőleg, a megítélés szempontja éppen az, hogy a szűkebb szakmai körök által közkincként kezelt ismeretek tömegéből miért pont az van benne, ami benne van, és hogyan van benne mindez. Vagyis tartalmazza-e a terület legfontosabb elméleti, módszertani, szemléleti, gyakorlati alkalmazásbeli megfontolásait, s a jelenleg ismert főbb irányzatokat, amelyek áttanulmányozása után a hallgató legalább ahhoz elegendő ismeretet szerez, hogy eldönthesse: akar-e maga is az adott területen „szakértővé” válni, vagyis további, elmélyültebb tanulmányokat folytatni. És olyan módon, olyan egyszerűen és fokozatosan találja-e az ismereteket, hogy azt az intelligens kezdő is képes legyen követni, mégis az előadott anyag a tudomány adott eredményeinek tankönyvszintre egyszerűsített, de a magasabb tudománynak nem ellentmondó interpretálása legyen.

Stiglitz igen jó nevű tudós, a közgazdaságtan elméletéhez számos területen marandóan járult hozzá. A Világbank vezető közgazdászaként vagy amerikai elnöki tanácsadóként végzett tevékenysége tovább növelte tekintélyét és hírnevét. Ebben a könyvben a professzor, a tanár erényeit csillogtatja, mert nemcsak megfelel a fenti kívánalmaknak, de több mint hétszáz oldalon át mindezt szellemesen, izgalmasan, olvasmányosan teszi. Külön ki kell emelnünk, hogy mennyire körültekintően és sokoldalúan mutatja be az egymással gyakran homlokegyenest ütköző nézetek sokaságát, s abban is jól eligazítja olvasóját, hogy a nézetkülönbségek mikor tulajdoníthatók világnézethez kötődő differenciáknak, s mikor a gazdaság működését illető eltérő megítélések-

nek. A tankönyvíró mérték- és távolságtartásával kezeli az ütköztetett nézeteket, itt nem erőlteti saját – tudományos és szakmai közéleti megnyilvánulásából amúgy jól ismert – felfogását olvasójára.

Izgalmas persze a téma maga is – nemcsak a közgazdászok, de a nem közgazdasági képzettségű, az állam gazdasági szerepvállalásának kérdései iránt érdeklődő értelmiségiek számára is. Hiszen egyáltalán nem kell közgazdásznak lenni ahhoz, hogy valakinek határozott (legtöbbször persze igen kritikus) véleménye legyen arról, „miért nem oldják meg már végre a közoktatás vagy egészségügy alulfinanszírozottságának problémáját”, miért annyi adót fizetünk, amennyit fizetünk, miért úgy fizetjük, ahogy, és miért mi fizetjük a többet, nem pedig mások. És egyáltalán, az örökös viták helyett a politikusok miért nem kezdenek végre hozzá „a társadalom előtt álló legsürgetőbb feladatok” megoldásához. Az ilyen s hasonló kérdések Magyarországon leginkább „társadalmi-politikai” problémáknak számítanak, s sokak számára talán nem is ismert, de legalábbis nem nyilvánvaló, hogy a közgazdaságtan, ha egyértelmű választ természetesen nem is, de olyan elemzési keretet kínál, amelynek segítségével e kérdésekről strukturáltan, logikusan lehet gondolkodni.

A hazai közvélemény hajlamos a közgazdaságtant a piac, a magánérdek, a vállalkozás területére száműzni, s az állam feladatait pont azokkal – az ezeken felülemelkedő, gyakran magasztosabbnak, de legalábbis fontosabbnak tartott – kategóriákkal definiálni, mint a közérdek, igazságosság, a közös és boldog jövő s hasonlók. Eközben gyakran elsikkad az a nyilvánvaló tény, hogy a legmagasztosabb célok megvalósítása is erőforrásokat emészt, s miután az erőforrások mindig korlátozottak, azok felhasználásáról ezt a korlátot figyelembe vevő, ésszerű döntéseket kell hozni. Márpedig a közgazdaságtan eszközeit pontosan az ilyen döntések elemzésére, jobb megalapozására találták ki.

Szeretném továbbá a laikusok szakmával szembeni aggodalmait is oszlatni, Stiglitz könyve elsősorban érdeklődést és odaadást igényel az olvasótól, alaposabb szakmai előképzettséget nem. A standard közgazdasági alapkurzusok (elsősorban a mikroökonómia) anyagának ismerete természetesen nagyon megkönnyíti az olvasó előrehaladását, de nem nélkülözhetetlen az anyag megértéséhez, mégpedig azért nem, mert a szerző minden fontosabb állomásnál röviden összefoglalja azokat az általánosabb mikroökonómiai megfontolásokat, amelyek az állami szerep specifikus modelljeihez is kiindulópontul szolgálnak. A nagyszámú ábra, a matematikai formalizmustól való tartózkodás, a bonyolult elméleti struktúrák helyett inkább szemléletes példák, illusztrációk sokaságára való támaszkodás is ezt szolgálja. Nem azt állítom persze, hogy a kötet előképzettség nélkül könnyű olvasmány, egyes témák, például az adózás elméletének rejtelmek feltehetően többszöri nekifutást is igényelhetnek a laikus érdeklődőtől. Ezért azt nem is ajánlanám senkinek, hogy elejétől végig úgy olvassa, mint egy regényt. Pusztán arra kívánok rámutatni, hogy Stiglitz műve alapvető, tankönyvi funkciója mellett kézikönyvként, igen magas szintű társadalomtudományi ismeretterjesztőként is kiválóan használható. Elolvasás után is érdemes könyvespolcunk könnyen elérhető részén tartanunk, hiszen a témában mostanában felmerülő legtöbb kérdéshez gyors utánanézési lehetőséget kínál.

A kötet legfontosabb szerepe természetesen mégis a közgazdász hallgatók oktatásában lesz, s az a mód, ahogy e könyv az állami szerepre és az állami szektor működésére vonatkozó közgazdasági tételeket ismerteti, a hazai egyetemek közgazdasági karain is termékenyen járulhat hozzá (reményeim szerint legalábbis) egy már nagyon régóta esedékes szemléleti változáshoz. Annak a – fentebb a laikusoknak tulajdonított – vélekedésnek ugyanis, amely a standard közgazdasági modellek eredményeit csak a magánszektor vagy piaci szektor viselkedésére vonatkozóan tartja használhatónak, a magukat közgazdászoknak tekintők közül is igen sokan hódolnak. Mi több, nem csak

azért, mert a rendszerváltás előtt diplomát szerzőknek valójában nem volt módjuk a közgazdaságtan elméleti alapjainak szisztematikus, a hivatalos oktatás keretében való elsajátítására. A helyzet ennél rosszabb, az örvendetesen növekvő számú és egyre nagyobb hallgatói tömeget képző közgazdasági fakultásokon a standard elméleti rendszer alapjait és látásmódját oktató alapkursusok ma is meglehetősen felemás módon illeszkednek az oktatás egészébe.

A korábban alapvető „elméleti” tárgyakként kezelt marxizmuskursusok (mindezekelőtt a politikai gazdaságtan és a tudományos szocializmus) a rendszerváltás pillanatában elvesztették létalapjukat, az előrelátóbb tanszékek valójában már a politikai változásokat megelőző egy-két évben megváltoztatták a curriculumot, és igen gyorsan áttértek a standard mikro- és makroökonómia valamilyen szintű oktatására. Ez akkor biztosan számos nehézséggel is járt, ám az itt taglalt kérdés szempontjából az alapkursusok oktatásának akkori vagy akár a mára elért szintje mellékes. Amire itt a figyelmet fel kívánom hívni, az az a probléma, hogy a közgazdaságtan standard alapkursusokon való megjelenése semmiféle *közvetlen* hatással nem járt a felsőbb évfolyamokon oktatott szak-, ágazati vagy speciális területekkel foglalkozó kurzusokra. Nem azt állítom, hogy az ilyen magasabb évfolyami, esetleg szakosodás után hallgatható kurzusok egyáltalán nem támaszkodnak a közgazdaságtan elméletének standard alapmodelljeire. Azt állítom, hogy a helyzet tanszékenként, de oktatónként is változó, mi több, aki ma standard elméleti alapokon tanít szaktárgyat, az rendszerint már a rendszerváltás előtt is ezt tette, csak a szükséges elméleti alapok konkrét szakterülethez szükséges szegmensét megtanította maga (és legtöbbször ma is, a szervezett alapkursusok lététől függetlenül is ezt teszi), mások meg úgy tanítanak szaktárgyakat, mintha egységes elméleti alap, közgazdasági paradigma nem is létezne, s az ilyen felfogású tanszékeken bizony korábban is így jártak el.

Azzal tehát, hogy a standard közgazdasági alapok oktatása a korábbi marxista tárgyak helyére került, igen szerencsétlen módon el is foglalta azt a helyet, amit azok korábban betöltöttek. A szaktárgyakkal való kapcsolata, a szakmai oktatás egészében betöltött szerepe, funkciója ugyanaz, mint korábban a marxista tárgyaknak volt, vagyis *semmi*. Szilárd meggyőződés, hogy a standard közgazdasági alaptárgyak hallgatók körében élvezett meglehetősen alacsony presztízse is elsősorban erre, és csak másodsorban az oktatás színvonalának esetleges hiányosságaira vezethető vissza. Miután a későbbi egyetemi karrierjük során szinte egyáltalán nem használják, valójában soha meg sem tudhatják a hallgatók, mire jók, miért is kellett megtanulniuk a termelői és fogyasztói optimalizálás modelljeiben rejlő elemi racionális döntési szabályokat és hatékonysági elveket, vagy a makroökonómia standard modelljeit. Mire elvégzik az egyetemet, s diplomát szereznek, szépen el is felejtik az egészet.

Hogy mi köze van Stiglitznek a magyar közgazdasági felsőoktatás e gondjához? Nos annyi, hogy könyvének olvasója e konkrét szaktárgy, a kormányzati gazdaságtan területén a szerző segítségével megismerheti: mennyire más az amerikai vagy európai egyetemek közgazdasági fakultásainak megközelítése. A szakterületekre vonatkozó elemzés nem valami speciális, a közgazdaságtan alapvető paradigmájától eltérő, újonnan kitalálandó diszciplína, hanem éppen hogy annak, *a standard kurzusokon elsajátított modelleknek és szemléletnek egy konkrét területre vonatkozó alkalmazása*. (Ez természetesen nemcsak a konkrét esetre, a kormányzati szektorra, de a munkaerő-gazdálkodásra, a gazdaságpolitikára, a szabályozásra, a kül- és belkereskedelemre, a bank- és pénzügyekre stb. egyaránt igaz, az ezekkel foglalkozó jobb külföldi tankönyvekben ugyanezzel találkozunk.)

Ennek megfelelően a témát körülhatároló, a kormányzati aktivitás jellegzetes területeit és mértékét vázlatosan ismertető két bevezető fejezet után Stiglitz röviden – azok számára,

akik esetleg mégsem tanultak még mikroökonómiát – vázolja a standard kompetitív piaci modellt, annak viselkedését és legfontosabb tulajdonságait, aztán azonosítja azokat a helyzeteket, amikor a standard modell feltételei nem teljesülnek, s ezért a piaci alkalmazkodás nem hoz kielégítő eredményt. E helyzeteket nevezik piaci kudarcoknak, s a közgazdaságtan általában e helyzetek kezelését szokta az államtól várni, a gazdasági élet azon területei, ahol az állam jellegzetesen nagy szerepet vállal, szinte mindig ilyenekhez köthetők. Ám attól, hogy az eredeti piaci modell egyes feltételei nem teljesülnek, s az állam által ellátott feladatok, valamint az ezeket ellátó szervezetek vagy intézmények esetében ezért más feltételekkel kell helyettesíteni őket (például nincs profitmotívum, általában nincs verseny stb.). A közgazdaságtani paradigma többi része (hatékonyág, célorientáltság, korlátozott erőforrásokkal való gazdálkodás) éppúgy érvényben marad, mint a magánszférában vagy a piac által szabályozott területeken. Az egymás után következő fejezetek valójában arról szólnak, hogyan érvényesül, vagy hogyan érvényesítendő a közgazdaságtan általános szemlélete a kormányzati szférában – a konkrét, a specifikus feltételek közepette.

Az állami kiadások (második és harmadik rész) és a bevételeket szolgáltató adóztatás (negyedik és ötödik részek) kérdéseinek részletes taglalása során az általánosabb elméleti és a konkrétabb, specifikus területekre vonatkozó fejezetek nagyjából azonos súllyal és terjedelemben követik egymást. Így a konkrét területeket illetően a kiadásoknál Stiglitz külön kitér az egészségügy, honvédelem, nyugdíjrendszer, szociális támogatások és az oktatás rendszerével kapcsolatban felvethető speciális megfontolásokra, az egyes gyakorlati megoldások körüli vitákra és az egyes országokban alkalmazott főbb megoldásokra, az adózás területén pedig a főbb adónemek, a jövedelmi, társasági, tőke- és különböző forgalmi és fogyasztási adótípusok tulajdonságai és a rájuk vonatkozó jelenbeli és múltbeli reformelképzelések kerülnek sorra.

Bölcs döntés volt a magyar kiadás szerkesztői részéről, hogy a specifikus adózási megoldások vagy kiadási programok ismertetésekor erősen támaszkodtak a könyv németországi kiadására, és jócskán húztak azokból a specifikusan csak Amerikában érvényes módszereknek a részletezéseiből, amelyeknek a magyar olvasó számára korlátozott a jelentőségük. Így a „nemzetközi gyakorlat” bemutatása valóban nemzetközi lett, s az olvasó a gyakorlati eljárások sokféleségével is találkozik.

Stiglitz maga a magyar államháztartási rendszer konkrétumaival természetesen nem foglalkozik, ezek bemutatása ugyanakkor egy ilyen egyetemi tankönyv, kézikönyv esetében mulhatatlanul szükséges. Az ilyen honi adaptációk két alapvető módszer szerint szoktak készülni, a magyar specifikumokkal vagy jól elkülönülő függelékek és mellékletek foglalkoznak, vagy egyszerűen beépítik, integrálják őket a fő szövegbe. Mindkét megoldásnak vannak előnyei és hátrányai, amelyeket itt már csak azért sem részletezek, mert a magyar kiadás gondozói mindkettővel egyszerre éltek. Vannak hosszabb-rövidebb Magyarországra vonatkozó utalások a főszövegben is, néha egy alfejezet, máskor egy függelék ismerteti a magyar helyzetet. Mindez egészében a magyar olvasó feltételezett igényeihez simul, s ha Stiglitznek nem volt a megoldás ellen kifogása, nekünk miért legyen.

A magyar adaptációk egészében kiválóan sikerültek, az idevágó adatok és a konkrét szabályozások leírása a technikailag elképzelhető legfrissebb információkra épül. A magyar specialistákon kívül mindez az adaptációs munkát irányító *Hetényi István* gondosságát és rutinját dicséri. Általában is elmondható, hogy mind tartalmában, mind formájában, küllemében a magyar kiadás mindenben megfelel a méltán világhírű könyv eredeti színvonalának, vagyis az eredmény oldaláról szemlélve a magyarok (fordítók, szerkesztők, kiadó s a magyar szerzők) professzionális munkát végeztek.

Az egyetlen olyan olvasói kör, amely – áttanulmányozás után – vélhetőleg némi csalódottsággal fogja becsukni a könyvet, az a makroökonómiával foglalkozó közgazdászoké

lesz. A 29 fejezetből 28 olyan kérdéseket taglal, amelyek elméleti alapjai a mikroökonómiában találhatók. Nem azt mondom persze, hogy az egészségügyi vagy az oktatási költségvetés s azok a mechanizmusok, amelyek keretében ezekről döntenek, nem országos jelentőségű, a nemzetgazdaság egészét érintő problémák, csak azt, hogy azok a logikák és modellek, amelyek keretében ezekről a közgazdaságtan gondolkodik, a mikroökonómia körébe tartoznak. A makroökonómia az államnak a növekedésre, megtakarításokra, gazdasági egyensúlyra vagy például a költségvetési deficit és államadósság ugyanezekre gyakorolt hatásaival és következményeivel foglalkozik. Ilyen kérdéseket mindössze egyetlen fejezet, az utolsó tárgyal e könyvben, s – a dolog természeténél fogva éppen ezért – csak igen igen vázlatosan és érintőlegesen.

Tanakodhatunk azon, hogy mivel magyarázható ez a nagy aránytalanság, hiszen Stiglitz a makroökonómia elméletében éppoly járatos, mint a mikroökonómiában, s tanácsadói tevékenységében is jórészt gazdaságpolitikai kérdésekkel foglalkozott. A válasz természetesen a szerző titka marad, de vélelmezhetjük, hogy egy bevezető egyetemi tankönyvben az említés szintjén *valamit* muszáj volt írni az állam makroökonómiai szerepéről, ám ennek a többivel arányos mélységű tárgyalása újabb 750 oldalt kívánt volna, s erre feltehetően nem volt lehetőség. Így jöhetett létre az utolsó fejezet torzója. Meg kell jegyeztem, hogy a hazai közgazdasági képzés és műveltség szempontjából ez nem igazán baj. Az állam makroökonómiai, gazdaságpolitikai szerepéről ugyanis tankönyvek is bővebben vannak már magyarul, s az ezzel kapcsolatos ismeretek és felkészültség dolgában is jobban állunk. Nekünk tehát Stiglitz könyve úgy jó, ahogy van.

Az utóbbi időben megszokhattuk, hogy a jó könyvnek ára van, a konkrét helyzetre ez sajnos úgy adaptálandó, hogy a nagyon jó könyvnek nagyon nagy ára van. Ám aki az 5600 forintos árcédula miatt készül elvetni a vásárlást, jól gondolja meg. Nem fogyasztási kiadás lesz ez, hanem beruházás. Olyan beruházás, amelynek egész életpályáján át hozama lehet.

Pete Péter